

دانشگاه گیلان

دانشکده: ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد «M.A.»

رشته: زبان و ادبیات فارسی

گروه: ادبیات

عنوان پایان نامه:

بررسی تطبیقی مولفهای ملی مذهبی در آثار
سهراب سپهری و قیصر امینپور

نام نویسنده:

زهرا سرمیلی

استاد راهنما:

دکتر فرهاد درودگریان

استاد مشاور:

دکتر فاطمه توکلی رستمی

سال تحصیلی 90-91

سهراب سپهری

دانشگاه گیلان

دانشکده: ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد «M.A.»

رشته: زبان و ادبیات فارسی

گروه: ادبیات

عنوان پایان نامه:

بررسی تطبیقی مولفهای ملی مذهبی در آثار
سهراب سپهری و قیصر امینپور

نام نویسنده:

زهرا سرمیلی

استاد راهنما:

دکتر فرهاد درودگریان

استاد مشاور:

دکتر فاطمه توکلی رستمی

سال تحصیلی 90-91

(صورتجلسه دفاع از پایان نامه)

دانشگاه پیام نور

بسمه تعالی

صورتجلسه دفاع از پایان نامه دوره کارشناسی ارشد

جلسه دفاع از پایان نامه دوره کارشناسی ارشد خانم / آقای

.....

..... دانشجوی رشته

به .....

..... شماره دانشجویی

..... تحت عنوان «

.....

.....

.....» با حضور هیات داوران در روز

..... مورخ

...../...../..... ساعت

..... در محل ساختمان

..... برگزار شد و هیات داوران

پس از بررسی ، پایان نامه مذکور را شایسته نمره به عدد

..... به حروف

.....

..... با درجه تشخیص داد .

ردیف	نام و نام خانوادگی	هیات داوران	مرتبہ دانشگاهی	دانشگاه / موسسه	امضاء
1		استاد راهنما			
2		استاد مشاور			
3		استاد داور			
4		نماینده تحصیلات تکمیلی			

(گواهی اصالت نشر و حقوق مادی و معنوی اثر)

اینجانب زهرا سرمیلی دانشجوی ورودی سال 1388 مقطع کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی گواهی می‌نمایم چنانچه در پایان نامه خود از فکر ، ایده و نوشته دیگری بهره گرفته ام با نقل قول مستقیم یا غیر مستقیم منبع و ماخذ آن را نیز در جای مناسب ذکر کرده ام . بدیهی است مسئولیت تمامی مطالبی که نقل قول دیگران نباشد بر عهده خویش می‌دانم و جوابگوی آن خواهم بود .

دانشجو تائید می‌نماید که مطالب مندرج در این پایان نامه نتیجه تحقیقات خودش می‌باشد و در صورت استفاده از نتایج دیگران مرجع آن را ذکر نموده است .

نام و نام خانوادگی دانشجو

تاریخ و امضاء 1391/8/21

اینجانب زهرا سرمیلی دانشجوی ورودی سال 1388 مقطع کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی گواهی می‌نمایم چنانچه بر اساس مطالب پایان نامه خود اقدام به انتشار مقاله ، کتاب ، و ... نمایم ضمن مطلع نمودن استاد راهنما ، با نظر ایشان نسبت به نشر مقاله ، کتاب ، و ... و به صورت مشترک و با ذکر نام استاد راهنما مبادرت نمایم .

نام و نام خانوادگی دانشجو

تاریخ و امضاء 1391/8/21

کلیه حقوق مادی مترتب از نتایج مطالعات ، آزمایشات و نوآوری ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه مطعلق به دانشگاه پیام نور می‌باشد .

ماه و سال

تقدیم به :

همسر نازنینم که در تمامی مراحل تحصیل یار و
پشتیبان بودند.

سپاسگزارى:

با سپاس از اساتيد راهنما و مشاور

بررسی تطبیقی مولفه های ملی و مذهبی در شعر سپهری و امین پور چکیده :

در این پایان نامه نشانه های مستقیم و غیر مستقیم مولفه های ملی و مذهبی در شعر سپهری و امین پور مقایسه می شود. حضور و غیاب مردم ، وطن دوستی ، خاطره ی جمعی ، مدینه ی فاضله (آرمانشهر) ، آرمان های اجتماعی ، جایگاه زنان و قهرمان گرایی به عنوان مهم ترین مولفه های ملی و باور های مذهب ی، آداب و رسوم مذهب ی (نماز ، عبادت و ...) ، علاقه و احترام به بزرگان مذهب ، فلسفه ی انتظار ، اخلاق گرایی و تردی د مذهب ی به عنوان مهم ترین مولفه های مذهبی در شعر هر یک از این دو شاعر به تفکیک بررسی و پس از مقایسه ی یافته های پژوهش در نهایت مشخص شد که ذکر متعدد نام وطن (کاشان) در شعر سهراب می تواند نشانه ی وطن دوستی اش تلقی شود اما در شعر امین پور با سطح بسیار عالی تری از وطن دوستی مواجه هستیم و در آن ضمن بی ان دلاوری ها ی رزمندگان و افتخارات وطن ، تحریر و تشویق رزمندگان به نبرد و دعوت به مبارزه و جهاد موج می زند ؛ سهراب از مدینه ی فاضله ای سخن م ی گو ی د که مطلوب شاعر است و از دوری از آن احساس دل تنگ ی م ی کند قیصر نیز به دنبال به دنبال آفریدن آرمان شهر در شعر است ؛ مسایل اجتماعی زنان در شعر سهراب مورد بی توجهی قرار می گیرد اما در شعر قیصر امین پور سخن از کودکان و زنانی می شود که بی آنکه بخواهند یا آمادگی داشته باشند در وسط معرکه ی جنگ گیر افتاده اند (مردمان مناطق مرزی ایران و عراق) و شاعر درد آنها را عمیقاً درک کرده و در شعر خویش انعکاس داده است و بالاخره اینکه با وجود حضور نشانه های آداب و رسوم مذهبی در شعر هر دو شاعر ، باور مذهبی سهراب نوعی اخلاق گرایی است مبنی بر این که باید از کینه ها و نزاع ها و حسدها دست شست و نباید برایش توجیه منطقی یا فلسفی آورد در حالی که امین پور با باور عمیق مذهبی ، وجود انسان را آینه ای می داند که قدرت و دانش الهی را نشان می دهد.

واژگان کلیدی:

مولفه های ملی و مذهبی ، سهراب سپهری ، قیصر امین پور، شعر معاصر فارسی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
1	■ مقدمه

■ فصل اول : کلیات

7	1-1 بیان مساله
8	2-1 پیشینه پژوهش
9	3-1 فرضیه های پژوهش
9	4-1 اهداف و کاربرد پژوهش
10	5-1 روش تحقیق
10	5-1 روش تجزیه و تحلیل

■ فصل دوم : نگاه ی اجمال ی به زندگی ی و آثار

سهراب سپهری و قیصر امین پور

12	1-2 نگاهی اجمالی به زندگی و شعر سهراب سپهری
12	1-1-2 زندگینامه
17	2-1-2 آثار
17	2-2 نگاهی اجمالی به زندگی و شعر قیصر امین پور
17	1-2-2 زندگینامه
18	2-2-2 آثار
19	3-2-2 مهم ترین ویژگی های شعری
22	1-3-2-2 قالب های شعری
23	2-3-2-2 زبان شعر

■ فصل سوم : بررسی و مقایسه ی مولفه های ملی در شعر

سهراب سپهری و قیصر امین پور

28	1-3 مولفه های ملی در شعر سپهری
28	1-1-3 حضور و غیاب مردم
36	2-1-3 وطن دوستی
44	3-1-3 خاطره ی جمعی
48	4-1-3 مدینه ی فاضله (آرمانشهر)

53	5-1-3 جایگاه زنان
60	6-1-3 آداب و رسوم اجتماعی (فرهنگ عامه)
64	7-1-3 سوگ سرود
66	2-3 مولفه های ملی در شعر قیصر امین پور
66	1-2-3 حضور و غیاب مردم
68	2-2-3 مردم اندیشی
73	3-2-3 دفاع از تمامیت ارضی
82	4-2-3 وطن دوستی
83	5-2-3 خاطره ی جمعی
86	6-2-3 مدینه ی فاضله (آرمانشهر)
88	7-2-3 آرمان های اجتماعی
91	1-7-2-3 آزادی
93	2-7-2-3 عدالت
94	3-7-2-3 استقلال
97	4-7-2-3 بازگشت به کودکی
98	8-2-3 نظام حکومتی
98	9-2-3 قهرمان گرایی
99	1-9-2-3 تجلیل
99	2-9-2-3 سوگ سرود
	جدول شماره ی ی ک : مقایسه ی نشانه ها ی حضور و
102	غیاب مردم در شعر دو شاعر
	جدول شماره ی دو : مقایسه ی نشانه ها ی وطن
103	دوستی در شعر دو شاعر
	جدول شماره ی سه : مقایسه ی نشانه ها ی خاطره
104	جمعی و آرمانشهر در شعر دو شاعر
	جدول شماره ی چهار : مقایسه ی نشانه ها ی آرمان
105	های اجتماعی در شعر دو شاعر
	■ فصل چهارم : بررسی ی و مقایسه ی مولفه ها ی
	مذهبی در شعر سپهری و امین پور
107	1-4 مولفه های مذهبی در شعر سپهری
107	1-1-4 باور های مذهبی
	2-1-4 آداب و رسوم مذهب ی (نماز ، عبادت و

113	(... ..)
115	3-1-4 علاقه و احترام به بزرگان مذهبی
116	2-4 مولفه های مذهبی در شعر امین پور
116	1-2-4 باور های مذهبی
	2-2-4 آداب و رسوم مذهب ی (نماز ، عبادت و
118	(... ..)
121	3-2-4 علاقه و احترام به بزرگان مذهبی
121	4-2-4 انتظار
122	5-2-4 تلمیح
125	6-2-4 اخلاق گرایی
126	7-2-4 تردید مذهبی
	جدول شماره ی ی ک : مقایسه ی نشانه ها ی باور
129	های مذهبی در شعر دو شاعر
	جدول شماره ی دو : مقایسه ی نشانه ها ی آداب و
130	رسوم مذهبی در شعر دو شاعر
	جدول شماره ی سه : مقایسه ی نشانه ها ی علاقه و
131	احترام به بزرگان مذهبی در شعر دو شاعر
132	■ نتیجه گیری
136	■ منابع و مآخذ

مقدمه :

اگر چه همواره در بررسی شعر معاصر فارسی سهراب سپهری به عنوان یکی از پنج چهره ی اثرگذار شعر نو ی معاصر (در کنار نیما یوشیج، احمد شاملو، فروغ فرخزاد و مهدی اخوان ثالث) یاد می شوند با این وجود همواره شعر وی، شعری عرفانی و فارغ از دغدغه های اجتماعی نامیده می شود. از سوی دیگر قیصر امین پور به عنوان یکی از مهم ترین چهره های شعر پس از انقلاب اسلام ی در نگاه اول یکی از مهم ترین شاعران ادبی ات موسوم به ادبی ات مقاومت ی ا متعهد نامی ده می شود اما آن گونه که در این پایان نامه نشان داده خواهد شد شعر هر دوی این شاعران مولفه های ملی و مذهب ی وجود دارد که تاکنون از نگاه پژوهشگران و منتقدین ادبی ات فارسی به دور مانده است

سهراب سپهری به دل ی ل فضای ذهنی وی ژه و آشنایی با عرفان ی بودایی، هندی و اسلامی و قیصر امین پور به دلیل نوع نگاه به مساله هویت دینی و مذهبی از یک سو و نگاه جهان شمول به انسان از سویی دیگر به مولفه های هویت ایرانی و اسلامی توجه ویژه ای کرده اند که نگارنده سعی در بررسی مضامین ملی و مذهب ی در اشعار آنها دارد. در این مقاله با تکیه بر دو عنصر ملیت و مذهب تلاش می شود تا ضمن نمایاندن ابعاد کمتر دیده شده ی شعر سهراب سپهری و قیصر امین پور، نشانه های مستقیم و غیر مستقیم این دو مولفه در شعر این دو شاعر مورد بررسی و مقایسه قرار گیرد.

۱ مولفه های ملی

2-1 حضور و غیاب مردم

با بررسی هشت کتاب در می یابیم که در دو مجموعه ی نخست این کتاب یعنی « مرگ رنگ » و « زندگی خواب ها » حتی یک مورد هم از واژه ی « مردم » نشده است. با اینکه معمولاً این دو مجموعه کمتر مورد توجه منتقدین و مخاطبین قرار گرفته اند

اما سهراب با عدم استفاده ی آگاهانه یا ناآگاهانه ی حتی یکبار از این واژه نشان می دهد که در ابتدای شاعری شاعری کاملاً درون گرا و غیر اجتماعی است.

این فرضیه در مجموعه های بعدی رد می شود . سهراب سپهری نخستین بار در شعر « خوابی در هیاهو » واژه ی « مردم » را به کار می برد این شعر در سومین مجموعه شعر او یعنی « آوار آفتاب » است. نشانه های دیگری نیز از اجتماع در این شعر قابل ردیابی است. استفاده از فعل جمع در سطرهای پایانی و واژگانی مانند « شکست » ، « حادثه » و « ترس » که تنها به هنگام حضور شاعر در اجتماع می تواند تجلی یابد. واژه ی « مردم » برای بار دوم در شعر صدای پای آید دیده می شود .

در شعر قیصر امین پور، همواره جامعه حضوری بدون واسطه و پر رنگ دارد. در آثار او حضور یا غیاب مردم در تخیل و توصیف ، اندیشه و موقعیت های مکانی و زمانی به وفور مشاهده می شود که بر توجه آگاهانه وی به جامعه و ارائه ی شعرش در بستر اجتماع و در پیوند با دیگر آدم ها دلالت دارد.

او « با وام گیری از زبان ساده و عاری از تکلف مردمی و رایج امروز زبان فارسی یکی از شاعران صاحبسبک است. شیوع بسیار ترکیبات کنایی و مثلها به زبان شعری وی تشخص بخشیده است » (حسینی، 1388: 34) استفاده ی گسترده از زبان محاوره و صمیمی در شعر قیصر دلیل محکمی بر توجه عمیق او به جامعه دارد. هم از این روست که او حتی ناراحتی های درونی و فردی اش را نیز با ارائه ی تصویری از محیط و جامعه ی اطراف خویش مطرح می سازد. شاعر برای رسیدن به آرامش و امنیت نیاز به حضور مردم دارد و در غیاب ایشان احساس خوبی ندارد: «عصر جدول های خالی، پارکهای این حوالی

پرسه ها ی ب ی
خیالی، نیمی مکت های خماری»

(گزیده اشعار: 46)

حضور مردم در شعر قیصر امین پور حتی در برداشتی که او از مفهوم عشق دارد اثر گذاشته است، در شعر او عشق به عنوان قوی‌ترین عاطفه مسلط بر فضای شعر در ارتباط شاعر با جهان تبلور می‌یابد. شاعر در همزاد عاشقان جهان با همه عاشقان هم‌سخن می‌شود و از زبان همه آن‌ها داستان عشق را بیان می‌کند.

2-1 وطن دوستی

اگر چه سهراب هیچ گاه به طور مستقیم علاقه اش به وطن را نشان نمی‌دهد. اما ذکر متعدد نام وطن در معرفی خودش در شعر می‌تواند نشانه‌ی وطن دوستی اش تلقی شود. در شعر سهراب سپهری بارها نام وطن وی «کاشان» دیده می‌شود به گونه‌ای که غالب مخاطبان شعر فارسی بدون شک وی را شاعری کاشانی می‌دانند در حالی که این مهم در مورد دیگر معاصرین مشاهده نمی‌شود.

اما وطن دوستی در شعر قیصر امین پور جلوه‌ای متفاوت دارد. پس از انقلاب اسلامی و شروع جنگ تحمیلی، مفهوم دفاع از تمامی‌ت ارضی بیش از پیش حائز اهمیت شد. نخله‌های مختلفی از ادبیات با عناوینی مانند ادبیات متعهد، ادبیات پایداری، ادبیات دفاع مقدس، شعر جنگ، شعر شهادت، ادبیات آیینی و... شکل گرفت. قیصر امین پور اگر چه هیچ گاه در صف مقدم هیچ کدام از تئوریسین‌های این مکتب‌ها قرار نداشته است، اما غالب منتقدین بخش عمده‌ی شعر او را تحت عناوین یاد شده مورد بررسی قرار می‌دهند. با شکل‌گیری انقلاب اسلامی فصل تازه‌ای در زمینه‌ی شعر شهادت در ادب پارسی گشوده شد. شعر شهادت شعری است که ریشه در رگ شعر انقلاب دارد و بیشترین حجم محتوایی آثار شاعران و دوستان امین پور را به خود اختصاص داده است، تداوم سال‌های دفاع از تمامیت ارضی ایران و عروج عاشقانه‌ی شهیدان در واقع پشتوانه

ی اصلی این نوع شعر در دوران پس از انقلاب اسلامی بوده است. در برخی از شعرهای قیصر بی‌ان دلآوری‌های رزمندگان و افتخارات کشور، تحریض و تشویق رزمندگان به نبرد و دعوت به مبارزه و جهاد موج می‌زند. او مبارزه در راه وطن و ایثار در این مسیر را عالی‌ترین نوع عشق می‌نامد.

1-3 مدینه ی فاضله (آرمانشهر)

سهراب در آثار خود بارها و بارها از مدینه ی فاضله ای سخن می‌گوید که مطلوب شاعر است و از آن که از آن شهر دور است، احساس دل‌تنگی می‌کند. قیصر امین‌پور شاعری متعهد و اجتماعی است. او به دنبال آفریدن آرمان‌شهر در شعر است. مدینه فاضله‌ای که حتی در خواب هم تصور آن ممکن نیست.

1-4 جایگاه زنان

زنان به دو صورت عام و خاص در شعر سهراب سپهری حضور می‌یابند که با بررسی هشت کتاب در می‌یابیم که تعدد حضور زنان به صورت عام خیلی چشمگیرتر و یکی از ویژگی‌های خاص شعر سهراب است. با این همه هشت کتاب سهراب سپهری نگاهی خاص به زن دارد و مسایل اجتماعی زنان تقریباً در شعر سهراب مورد بی‌توجهی قرار می‌گیرد.

در شعر قیصر امین‌پور سخن از کودکان و زنانی می‌شود که بی‌آنکه بخواهند یا آمادگی داشته باشند در وسط معرکه‌ی جنگ گیر افتاده اند (مردمان مناطق مرزی ایران و عراق) و چون خودش نیز از همین مردم است، درد آنها را عمیقاً درک کرده و در شعر خویش انعکاس داده است.

2- مولفه های مذهبی در شعر سپهری

1-2 باور های مذهبی

شعر سپهری، از دیدگاه باور های مذهبی، یکسره بیان شاعرانه‌ی زیبایی نظام همگن اندیشه‌های معنوی اوست.

سپهری اگر چه مستقیماً به قرآن و احادیث اشاره ای ندارد اما شاعری است که اندیشه‌های قرآن و دین را در کمال شعری خود بیان می‌کند و شعر وی از آن رو ارزش والایی می‌یابد.

قیصر امین پور، باورهای مذهبی در آمیخته با ریاکاری را مورد نکوهش قرار می‌دهد.

2-2 آداب و رسوم مذهبی (نماز ، عبادت و ...)

در شعر صدای پای آب سهراب از آداب و رسوم مذهبی آشنایی زدایی می‌کند. راوی شعر به جای اینکه در مسجد و محراب نماز بخواند، در طبیعت به راز و نیاز با خدا می‌پردازد چه اینکه او در طبیعت نشانه‌های وجود خدا را لمس کرده و به یقین می‌رسد.

قیصر امین پور در توصیفی که از مردمان روستایی ارائه می‌دهد یکی از نکات برجسته‌ی ایشان را به جا آوردن اعمال مذهبی می‌داند.

گاهی او نیز همانند سهراب طبیعت را در حال پرستش خدا و خواندن نماز می‌بیند.

2-3 علاقه و احترام به بزرگان مذهبی

سهراب از علاقه و احترام به بزرگان واقف و در اوایل سلوکش در شعر صحبت از مسافر کهن می‌کند و به نظر می‌رسد که منظور سهراب از (مسافر کهن) باتوجه به فضای عارفانه شعر و اصطلاحاتی که به کار رفته است لزوم داشتن پیرو مرشد است. تا او را به سرمنزل مقصود راهنمایی کند.

فصل اول

کلیات

کلیات

ادبیات فارسی، سرشار از مضامین و موضوعات مختلفی است که به نوعی با مساله هویت و مولفه های هویتی در حوزه هی دین، مذهب، زبان و... در پیوند است. در گستره ادب فارسی، شاعران بزرگی **بودند** که مضامین خاصی در اشعار خویش به کار برده اند که به نوعی با هویت فردی و جمعی ما ایرانیان ربط و نسبت داشته است. از این میان گذشته تاریخی، باورها و اعتقادات، عواطف، خواسته ها و نیازها، گفتار و کردارها و... مرتبط با هویت ایرانی و اسلامی در ذهن و زبان برخی از شاعران و اندیشمندان ظهور و بروز یافته که کشف چگونگی و چندی این نکات از یک و دلایل حدت و شدت یافتن این اقبال و ادبارها در یک دوره خاص نیاز به تامل و بررسی دارد. در بین شاعران ایرانی معاصر که مضامین ملی و مذهبی را در اشعارشان منعکس نموده اند، سهراب سپهری و قیصر امین پور از جایگاه ویژه ای برخوردار هستند.

اگر چه همواره در بررسی شعر معاصر فارسی سهراب سپهری به عنوان یکی از پنج چهره ی اثرگذار شعر نوی معاصر (در کنار نیما یوشیج، احمد شاملو، فروغ فرخزاد و مهدی اخوان ثالث) یاد می شوند اما در یک دیدگاه کلی و عمومی شعر وی شعری عرفانی و فارغ از دغدغه های اجتماعی نامیده می شود. از سوی قیصر امین پور به عنوان یکی از مهم ترین چهره های شعر پس از انقلاب اسلامی در نگاه اول یکی از مهم ترین شاعران ادبیات موسوم به ادبیات مقاومت یا متعهد نامیده می شود در حالی که شعر هر دوی این شاعران مولفه های ملی و مذهبی وجود دارد که تاکنون از نگاه پژوهشگران و منتقدین ادبیات فارسی به دور مانده است.

1-1 بیان مساله

در این پژوهش با تکیه بر دو عنصر ملیت و مذهب تلاش می شود تا ضمن نمایاندن ابعاد کمتر دیده شده شعر سهراب